

**ПРОБЛЕМИ НОРМУВАННЯ ТА КОДИФІКАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

У статті проведено частковий аналіз складу та структури української термінологіки залізничної галузі та запропоновано шляхи розв'язання окремих питань нормування та кодифікації термінології як окремої терміносистеми сучасної української літературної мови.

Ключові слова: терміносистема, залізничний транспорт, кодифікація, стандартизація.

Українська мова має давню історію, вона увібрала в себе вікові традиції, повір'я, менталітет свого народу; вона багата, гнучка, образна; за її допомогою можна охарактеризувати неосяжну кількість предметів і явищ оточуючого світу. Проте її певна занедбаність, спричинена різними геополітичними обставинами, призвела до того, що її словниковий запас не поповнювався належною мірою новими термінами, і становлення української наукової мови почало відставати від сучасних темпів розвитку світової науки і техніки.

Таким чином, серед багатьох проблем сучасної української лінгвістики однією з основних є проблема становлення науково-технічної мови. Зростання загального культурного рівня населення, стрімкий розвиток науки й техніки, розширення масштабів науково-технічної інформації вимагають від науковців з одного боку розвою, удосконалення національної терміносистеми, а з іншого – гармонізації української термінології з міжнародною. У цьому сенсі залізнична терміносистема як порівняно молода підсистема загальнонародної мови привертає увагу своєю лінгвістичною невивченістю.

Кінець ХІХ ст. відзначався серйозними науковими пошуками лексики, яка б адекватно відтворювала нові теоретичні та практичні відкриття, зроблені у різних наукових галузях – філософії, психології, соціології, літературознавстві. Відчувалася нагальна потреба й у розширенні меж та поглибленні вже існуючих напрацювань у царині теоретичних знань. Ці процеси були зумовлені відсутністю на той час виробленої, усталеної наукової термінологіки, що обмежувало можливості її вживання та застосування [1].

Отже, потрібна була наукова література, зокрема підручники з різних соціальних, природничих і технічних наук. З великими труднощами творилася українська наукова термінологія. Ця робота набула цілеспрямованого характеру після утворення у Львові Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) – прообразу майбутньої української академії. Видавані в НТШ наукові записки і на сьогодні становлять значний науковий інтерес.

Злити воедино дві літературні традиції – східноукраїнську й західноукраїнську, – витворивши при цьому одну багатофункціональну літературну мову, – це було обопільне бажання східноукраїнських і західноукраїнських

діячів культури [1]. Та було це завданням нелегким. Як показала мовна дискусія 90-х років XIX – початку XX ст., обидві сторони багато чого у мовотворенні одна одній приймати не хотіли. І все ж шляхом взаємних компромісів переважно в 20-ті рр. XX ст. кістяк єдиної літературної мови в основному зі спільною науковою термінологією склався. Та настали тяжкі 30-ті рр., а за ними ще тяжчі 40-ві. Українська мова не вмерла, але й не жила нормальним життям. Цей період, а за ним і 50-80-ті роки, називають часом насильницької русифікації, яка виявляла себе в наступному: українській мові були перекриті як прямі джерела поповнення всі інші мови, крім російської. Українська термінологія таким чином ставала тінню російської [2].

Становлення національної стандартизованої науково-технічної термінології – це складний, багатоаспектний і доволі тривалий процес, пов'язаний з багатьма об'єктивними й суб'єктивними чинниками. Він передбачає послідовне й виважене проходження трьох основних етапів [1, 4]: лексикографічного етапу, на якому укладаються термінологічні та інші словники; етапу усталення термінології, на якому запропонована термінологія набуває визнання й широкого застосування; етапу устандартизування термінології, на якому розробляються й упроваджуються термінологічні стандарти.

Поділ цей умовний, часове розмежування етапів неможливе, проте це відбиває загальний характер процесу.

Перший етап значною мірою вже пройдено. Створено українську термінологію в різних галузях знань, яка дозволяє вільно і без обмежень здійснювати інформаційне спілкування у сфері науки, техніки, суспільного життя [1].

Питання становлення української науково-технічної термінології (зокрема, залізничної) безпосередньо пов'язане з розвитком державності України та її мови, а весь шлях її розвитку слід розглядати як закономірний плин еволюції. Поряд з виникненням термінологічних систем у різних галузях відбувається їх осмислення фахівцями конкретних наук та мовознавцями. Фахівець кваліфіковано визначає поняття та знаходить їх відповідники у мові. Мовознавець узгоджує термін з мовними нормами.

Науково-технічна термінологія є вищим досягненням людської думки, зокрема, технічної. Основу кожної сформованої термінологічної системи становлять національні слова, що ввійшли в науковий обіг. Саме тому важливо розвивати понятійний апарат кожного напрямку науки і техніки рідною мовою, користуватись українськими термінами для закріплення та відтворення її здобутків.

Прийнято вважати, що російська технічна термінологія в цілому забезпечує всі галузі, але деякі російські терміни є все ж невдалими. Тому їх калькування в окремих випадках недоречно [1]. Калькування – це спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфем або слів) їх лексичними відповідниками у мові перекладу. Аналі-

зуючи калькування, О.О. Селіванова виділяє словотвірні, семантичні, словотвірні-синтаксичні та синтаксичні кальки та наголошує, що калькування є одним із процесів поповнення лексичного складу мови [7, с. 199-200]. Так, питання впливу на власне українське термінотворення кальок з іншомовних термінів дуже важливе, слід зазначити, що це, у першу чергу, стосується російських термінів, які інколи механічно переносяться в українську термінологію попри всі правила граматики. І це стосується не тільки науково-технічних текстів, але й національних стандартів, у тому числі й термінологічних.

Тут вбачаються дві причини: по-перше, такий чинник, як домінування російської термінології на території України протягом багатьох десятиліть. Певною мірою досконала, вона наклала свій відбиток на стереотипи мовного мислення фахівців. По-друге, спостерігається легковажне та безвідповідальне ставлення до грамотної термінології з боку тих, хто розробляє технічну документацію і не зважає на існування унормованої та устандартизованої термінології. Питання такого роду не піддаються миттєвому вирішенню, досконалі словники можуть лише сприяти формуванню нового мовного мислення. Необхідні довготривалі, цілеспрямовані дії фахівців у сфері термінотворення, працівників Держспоживстандарту, і, як наслідок, – послідовне проведення державної мовної політики.

Спеціальні галузі науки і техніки за останні десятиріччя активно збагатилися передовими технологіями та інноваціями, що вимагає від науково-лінгвістичної спільноти пошуку нових шляхів найменування термінологічних понять і подальшої їхньої систематизації, а відповідно й упорядкування давно існуючої термінолексики.

Утворення термінів на початковому етапі формування термінологічної системи не завжди відповідає тим науковим вимогам, що роблять термін адекватним змістові поняття, тому лінгвістами вироблено мовні вимоги до терміна, що ґрунтуються на результатах багаторічних досліджень загалу науковців. Вони видаються найбільш науково виваженими, чіткими й прийнятними для користування як мовознавцями, так і технічними галузевими науковцями, в т.ч. фахівцями залізничної галузі.

У сучасній україністиці, незважаючи на бурхливе піднесення термінознавства, не існує наукових робіт, у яких би системно досліджувалося становлення й перспективи розвитку термінів залізничної галузі. На цей час відомі дослідження термінознавців Т.Кияка, І.Кочан, Г.Мацюк, Г.Наконечної, Т.Панько, Л.Полюги, Л.Симоненко та ін., які, розробляючи загальні проблеми унормування української термінології, охоплюють і ряд питань мовного забезпечення технічних галузей науки.

Описом і мовознавчим аналізом, загальним удосконаленням й уніфікацією технічної термінології займалися Л.Козак (електротехніка), Н.Ктитарова (металургійна промисловість), В.Марченко (будівництво),

О.Литвин (машинобудування), Н. Нікуліна (автомобілебудування та ремонт транспортних засобів) та інші.

Стан термінологічної справи будь-якої держави відображає її цивілізованість. Тому кожна держава особливо дбає про стан національної фахової мови, який віддзеркалюється у державних термінологічних і галузевих стандартах. Щодо термінологічних стандартів, то технологія їх творення в ідеальному варіанті повинна бути тривалим і практично виваженим процесом. Адже термінологічний стандарт – це результат спочатку лексикографічного усталення, визначеного наявними словниками і їх "часом життя", а потім практичного унормування усталеної термінології, відображеної у підручниках, навчальних посібниках, наукових працях, монографіях тощо. Попри це термінологічні стандарти, опираючись на досвід, повинні передувати галузевим, або, принаймні, виходити з ними одночасно, але вже з узгодженою (хай навіть не цілком усталеною) термінологією.

У ширшому аспекті процес унормування-стандартування національних термінологій повинен переходити у загальносвітовий процес гармонізації – встановлення відношень еквівалентності між термінологіями держав в рамках одної чи кількох мов, що необхідно для кращого порозуміння на всіх рівнях міждержавних стосунків – політиці, науці, культурі, торгівлі, спорті тощо.

Лінгвістична уніфікація термінології передбачає передусім зведення різних способів творення термінів до раціонального мінімуму словотвірних моделей, які б відповідали вимогам служити засобом вираження спеціального поняття. І тоді основна мета лінгвістичної уніфікації термінології полягала б у ліквідації невиправданого різноманіття та варіювання мовних засобів вираження спеціальних понять, що небажані в навчальній, довідковій та документальній літературі.

Зважаючи на потреби державотворення, основними завданнями сучасного термінознавства вбачаються систематизація, упорядкування, кодифікація та стандартизація наукової термінології.

Систематизація та кодифікація української наукової термінології відбувається за кількома напрямками: видання державних стандартів на терміни, створення різних класифікаторів та галузевих словників.

Одним із ефективних засобів регулювання та кодифікації мови науки є стандартизація наукової термінології, що сприяє [1]: а) розробленню системи поняттєвого апарату; б) уточненню наявних і формуванню нових понять; в) кодифікації науково-обґрунтованої української термінології.

Упорядкування терміносистеми будь-якої мови починається з виявлення системних відношень між матеріальними об'єктами, що можливо лише за умови створення термінологічних словників, які виконують три функції: навчальну, довідкову і систематизаційну. У процесі їх укладання особливо виявляються "вади" терміносистем (полісемія, синонімія, дублетність, не-

ологізми, застарілі та не рекомендовані терміни), які потребують упорядкування та кодифікації.

Кодифікація сучасних українських терміносистем відбувається на словотвірному рівні. Останнім часом нами було простежено тенденцію до відновлення органічних для української мови словотвірних типів: вживання віддіслівних іменників на -ння замість іменників на -ка: оброблення замість обробка, прокладання замість прокладка; віддіслівних прикметників на -альний замість активних дієприкметників на -учий (-ючий) у значенні прикметників: фільтрувальний замість фільтруючий, систематизувальний замість систематизуючий.

Один із шляхів формування справді української термінології зараз – це аналіз невеликих вузькофахових термінологічних словників-стандартів за процедурою системи державної стандартизації, спираючись, на певні засадничі вимоги. Такі вимоги, що узагальнюють результати роботи семінарів і конференцій, враховують досвід термінологічної роботи в Україні і за її межами, сформульовано, погоджено з Інститутом української мови і викладено в ДСТУ 3966-2000 «Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять»[8].

Українська термінологія залізничної галузі – відкрита система, тому процес її формування безперервний (з різним ступенем якості й інтенсивності у різні періоди розвитку). Особливістю сучасного періоду є зростаюча увага вчених до проблем кодифікації термінологіки. Робота з удосконалення термінології вимагає обов'язкового урахування системотвірних чинників як в синхронії, так і в діахронії.

Таким чином, можна зробити об'єктивний висновок про те, що процес становлення української технічної термінології ще продовжується, існує низка проблем з цього питання, які слід вирішувати.

Література

1. Житін Я. Погляд на термін крізь призму структурно-семантичного та функціонального підходів / Я. Житін // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 9–15.

2. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд-е 4 / Лейчик В.М. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.

1. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: історія і сьогодення / Наконечна Г. – Львів: Кальварія, 1999. – 110 с.

2. Рекомендації щодо вживання термінів та визначень з безпеки руху поїздів. – Міністерство транспорту та зв'язку України, 2004.

3. Російсько-український науково-технічний словник: 30000 слів / [Уклад. В. Перхач, Б. Кінаш]. – Львів, 1997. – 454 с.

4. Російсько-український словник наукової і технічної мови / [Уклад.: О.Войналович, В.Моргунюк]. – К.: Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с.

5. Російсько-український словник залізничних термінів/ [Уклад. Л.П. Ватуля, В.С. Фоменко]. – К.: Транспорт України, 2000. – 483 с.

6. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник / Русанівський В.М. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

7. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / Селіванова О. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

8. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. – [Чинний від 2001-01-01]. – К. : Держстандарт України, 2000. – 365 с. – (Національний стандарт України).

Сирьк О.М. Проблеми нормирования и кодификации украинской железнодорожной терминологии

В статье проанализирована украинская терминология отрасли железнодорожного транспорта, предложены пути решения отдельных вопросов унормирования и кодификации украинской железнодорожной терминологии как отдельной терминосистемы современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: *терминосистема, железнодорожный транспорт, стандартизация.*

Siryk O.M. Problems standardization and codification of Ukrainian railway terminology.

The article analyzes the Ukrainian railway industry terminology, proposed solutions to specific issues of norms and codification of the Ukrainian railway terminology as a separate terminological modern Ukrainian literary language.

Keywords: *the term system, a railway transport, standartization*

УДК 629.42

Сорочинська О.Л.

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРИЧИН РОЗВИТКУ ПАРОВОЗОБУДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано соціально-політичні причини, які сприяли розвитку паровозобудування на території України. Коротко розглянуто основні етапи виникнення паровозобудування в Україні в кінці XIX. Наведено історію створення паровозобудівних заводів, що діяли на теренах України. Визначено важливість зародження паровозобудівної галузі на Україні.

Ключові слова: *соціально-політичні обставини, розвиток паровозобудування, Луганський паровозобудівний завод, Харківський паровозобудівний завод.*

Для того щоб розібратися що ж сприяло виникненню на території України такої галузі як паровозобудування, спочатку треба проаналізувати соціально-політичні причини, які заклали основу виникнення розвинутої промисловості.

Звернемо увагу на 1861 рік, коли відбулася реформа, яка усунула найбільш значні перепони для вільного розвитку капіталізму. З падінням